

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФІНАНСОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВИ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНОГО ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

Розглянуто методологічні засади фінансової діяльності держави в умовах глобального економічного розвитку на різних структурних рівнях шляхом аналізу ієрархічних мотиваційних чинників фінансової безпеки національних суб'єктів господарювання.

Рассмотрены методологические принципы финансовой деятельности государства в условиях глобального экономического развития на разных структурных уровнях путем анализа иерархических мотивационных факторов финансовой безопасности национальных хозяйствующих субъектов.

Methodological base of state financial activity in global economic development at the different structural levels is considered by analyzing the hierarchy motivation factors of financial security of national economic agents.

Ключові слова: методологічні засади, фінансова діяльність держави, структурні рівні, ієрархія, глобальний економічний розвиток.

Глобальний економічний розвиток справляє значний вплив на формування високоінтегрованої системи світового господарства у вигляді міжнародного руху капіталу, міжнародних фінансових операцій у формі кредитів, цінних паперів, виробничих фінансових трансакцій, валютних операцій тощо. Водночас майже в усіх державах світу склалася боргова економічна система з тією лише різницею, що окремі з них виступають у ролі і кредитора, і позичальника, а інші – винятково боржника. Борговою є й світова економіка в цілому з огляду на значне зростання дефіцитів поточних платіжних балансів багатьох країн, посилення структурних невідповідностей і диспропорцій в їх економіках. Ступінь інтегрованості тих чи інших країн у світовий ринок боргових зобов'язань визначається загальною сумою суверенного (у тому числі державного і приватного) боргу, їх питомою вагою в обсязі світового зовнішнього боргу, динамікою зовнішніх боргових зобов'язань, величиною зовнішнього боргу до ВВП, відношенням зовнішнього боргу до експорту. Все це й зумовлює функціонування і розвиток національних, регіональних та міжнародного ринків боргових зобов'язань. Причому співвідношення позикових (міжнародні боргові цінні папери і синдикові позики) і непозикових (прямі і портфельні інвестиції, фінансова допомога тощо) здебільшого на користь перших. А сукупна світова заборгованість нерезидентами перевищує обсяг світової заборгованості із зовнішніх боргових зобов'язань. Це зумовлено тим, що й значна частина внутрішніх боргових цінних паперів належить нерезидентам [1, с.28].

В Україні сформувався волатильний, спекулятивний фондовий ринок, який перебуває у значній залежності від іноземного капіталу й зовнішньоекономічної динаміки. Ринку притаманні висока концентрація власності й незначна участь населення в інвестуванні у фінансові активи. Сучасний етап розвитку фондового ринку характеризується втратою

державою контролю як за макроекономічними показниками, про що свідчить від'ємне сальдо зовнішньоторговельного балансу, високі темпи інфляції, високий рівень державного боргу, так і за діяльністю фінансових інститутів [2, с.119].

Проблеми розвитку й інтеграції національних фондових ринків у світову фінансову систему розглянуто у працях вітчизняних науковців М.Азарова, О.Білоруса, Т.Вахненко, А.Гальчинського, В.Геєця, Б.Данилишина, З.Луцишина, І.Лютого, О.Мозгового, В.Лагутіна, І.Луніної, А.Соколовської, Ю.Уманціва, В.Федосова, І.Чугунова, Ф.Ярошенко.

Серед зарубіжних авторів слід виділити праці Р.Армі, Дж.Б'юкенена, А.Вагнера, Ф.Грешенкора, В.Гумбольдта, Р.Дорнбуша, Дж.М.Кейнса, Р.Лукаса, Р.Мандела, А.Маршалла, Р.Міза, Л.Мізеса, М.Олсона, М.Фридмена.

Водночас недостатньо дослідженими лишаються питання визначення методологічних засад фінансової діяльності держави в умовах глобального економічного розвитку. Теоретичний аналіз об'єктивних основ глобального економічного розвитку дозволяє виділити принаймні дві специфічні особливості функціонування суб'єктів господарювання, які потрібно враховувати при виборі ефективного фінансового інструментарію як на мета-, макро-, так і мікрорівні. Так, зокрема до особливих проявів глобального економічного розвитку на фінансово-господарську діяльність вітчизняних суб'єктів відносять: по-перше, все більшу орієнтацію національного виробника на іноземних споживачів; по-друге, посилення на внутрішніх ринках конкурентної боротьби між національними виробниками й іноземними суб'єктами господарювання за національних споживачів.

Отже, ієрархія фінансової системи відображає не лише здатність системи ділитися (диференціюватися) на ієрархічні підсистеми; водночас свідчить про потенційну можливість її організації – інтеграції (об'єднання) елементів у нові цілісності на різних структурних рівнях.

Метою статті є розгляд методологічних засад фінансової діяльності держави в умовах глобального економічного розвитку на різних структурних рівнях шляхом аналізу ієрархічності мотиваційних чинників фінансової безпеки національних суб'єктів господарювання.

Уявлення про ступені ієрархічної організованості навколишньої дійсності знайшли своє відображення у творах мислителів стародавньої Греції [3, с.538]. Ієрархія в ті часи означала підпорядкування духовних посад, тому перекладається з грецької буквально як священна влада. Під ієрархією, як правило, трактують "розташування частин або елементів цілого в порядку від вищого до нижчого" [4, с.435]. Г.Гегель, зокрема, вважав, що природа (світ) є ієрархічною системою, в якій вищий рівень передбачає попередній. Він писав: "Природа має бути розглянута як система ступенів, кожен з яких неминуче впливає з іншого і є найближчою істиною того, з якого він походить..." [5, с.33]. Ієрархія – одна з фундаментальних властивостей систем будь-якої

природи. Як справедливо зауважує Г. Саймон, у понятті “ієрархія” “міститься дещо фундаментальне, що виходить за межі особливостей лише людських організацій” [6, с. 89].

На необхідність розробки “теорії ієрархічного порядку” вказував пізніше Л. фон Берталафні, мотивуючи це, по-перше, тим, що світ є “величезною ієрархією”, по-друге, тим, що проблема ієрархічного порядку “тісно пов’язана з питанням еволюції... й міри організації” [7, с.59]. Саме тому теорія ієрархічної організації дозволяє “перекинути місток” від системного до синергетичного підходу. В останній чверті ХХ ст. значний внесок у розвиток теорії ієрархічних систем зробили К.Боулдінг, Луї де Броль, Д.Бом, Ж.П.Віж’є, Х.Кава, М.Месарович, Д.Мако, Т.Сааті, І.Таккахара, Я.Турецький, Е.Хакімов та інші вчені. Особливості ієрархічної побудови економічних, зокрема промислових, систем досліджували М.Месарович, Н.Вінер, В.Олійник, С.Закс, В.Захарченко та ін. В сучасному розумінні ієрархія ототожнюється з багаторівневою структурною організацією систем, яка передбачає, що кожна система, з одного боку, є частиною більш широкої системи (суперсистеми), з іншого, - складається з дрібніших частин – підсистем (систем). При цьому виділяється рівень граничної диференціації суперсистеми (або “клітинний”), за яким зникає її якісна визначеність, і рівень граничної інтеграції (або нульовий), який репрезентує суперсистему як нерозчленову цілісність [8, с.50].

З точки зору синергетики ієрархія систем утворюється в результаті послідовних актів їх самоорганізації. При цьому найбільш стійка цілісність (тотальність) даного рівня виступає елементом системи (структури) наступного рівня. При цьому системи кожного рівня зберігають значну автономність; тобто “вони здаються такими, що мають самостійне існування...”[9, с.43]. При дослідженні світової фінансової системи як найвищого рівня принцип ієрархічності дозволяє розглядати її не в цілому, а “...певними шарами”, “рівнями”, “сферами”, що дає можливість визначити якісну визначеність систем (підсистем) кожного рівня. Кожен рівень ієрархії фінансової системи має певний склад елементів і характеризується відповідним способом взаємозв’язку між ними, тобто має чітко виражені структурні властивості. Через це рівні ієрархії суперсистеми визначаються як структурні рівні. Кожний зі структурних рівнів фінансової системи можна представити у вигляді взаємодії певних елементів у рамках рівня (“по горизонталі”), в результаті чого утворюються відповідно системи, а також взаємодії цих систем (“по вертикалі”) з системами суміжних рівнів [10, с.89, 90].

З позиції синергетики всі рівні є “рівноправними”, хоча й взаємозалежними. На користь останнього свідчить той факт, що “неправильності” в роботі систем нижчих рівнів, як правило, швидко поширюються на всю суперсистему [11, 12]. Але і “збої” в роботі систем верхніх рівнів можуть викликати патологічний режим функціонування систем нижніх рівнів.

Систематизація й узагальнення світової фінансової системи дають змогу

виокремити основні з них, такі як: асинхронність розвитку фінансового й реального секторів економіки; неврахування інвесторами системних ризиків на внутрішньому і зовнішньому ринках; зростання дисбалансів між обсягами заощаджень та інвестицій; тривала дефіцитність поточного рахунку платіжного балансу через домінування споживчого імпорту й надмірних платежів за зовнішнім боргом; надання високоризикових кредитів зі використанням "плаваючих" кредитних ставок; надання інвесторам неповної або недостовірної інформації; знецінення вартості заставленого майна (насамперед нерухомості).

Треба також зазначити, що світова економіка входить у період системної глобальної розбалансованості, що за нових геоекономічних і геополітичних реалій супроводжуватиметься виникненням чисельних джерел турбулентності і транскордонних ризиків. З огляду на масштаби цих процесів слід розробити принципово інакші, ніж ті, що застосовувалися до цього, механізми для подолання наслідків кризових явищ, а також цілісну систему індикаторів наближення майбутніх криз [13, с.85].

Рівноправність рівнів фінансової системи означає, що одна й та ж система ніби повторює себе на різних рівнях. І це дає підстави застосовувати при вивченні фінансової системи так званий фрактальний підхід. У класичних концепціях самоорганізації під фрактальністю трактують схожість (самоподібність) елементів систем, підсистем і процесів, що в них відбуваються. Отже, фрактальний підхід сприяє побудові загальної картини трансформаційних процесів у фінансової системи: за аналогією з уже вивченими процесами у системах інших рівнів фінансової системи. Між тим, кожен рівень ієрархії фінансової системи характеризують не лише структурні, але й функціональні властивості. Його елементи й системи виконують певні функції, мають відповідну спеціалізацію, вирішують питання відтворення структури системи й досягнення необхідного різноманіття для виконання основних функцій.

Починаючи з 70-80-х рр. ієрархічні уявлення щодо управління великими і складними системами стали доповнюватися гетерархічними [14, с.34]. Гетерархія передбачає утворення навколо ядра системи певних функціональних сфер. Тому можна вважати, що функціональна гетерархія – це ієрархія якісно різнорідних функціональних підсистем системи.

Обидві зазначені тенденції вимагають удосконалення фінансового інструментарію з урахуванням сучасного глобального відтворення та з метою підтримання конкурентоспроможності вітчизняних суб'єктів господарювання як на внутрішніх, так і на зовнішніх ринках. Отже, фінансова глобалізація має подвійний вплив на економіку: з одного боку, скасування обмежень на приплив капіталу дає змогу повніше задовольнити потреби суб'єктів господарювання у фінансових коштах і стимулює інвестиційний процес, з другого – ускладнюється утримання стабільного обмінного курсу, підвищується

вразливість економіки до негативного впливу зовнішніх факторів, обмежуються можливості центрального банку у здійсненні незалежної монетарної політики [15, с.38]. При цьому можна виділити такі основні характеристики, притаманні світовому фінансовому ринку: економічні агенти з будь-якої точки світу мають до нього рівний доступ; вони здійснюють вибір між вкладеннями у фінансові інструменти емітентів з різних країн, керуючись міркуваннями "ризик – доходність" (відсутній так званий "ефект домашнього зміщення"); на ринку діє єдиний набір правил; необмежений арбітраж дозволяє реалізуватися закону "єдиної ціни".

Звичайно, подібний ринок можна розглядати тільки як кінцевий стан процесу фінансової глобалізації. Досі мають місце обмеження на шляху її поширення. У літературі найчастіше згадуються два обмеження – "парадокс Фельдштайна - Хоріокі" і феномен "домашнього зміщення". Перше пов'язане з тим, що зберігається значна кореляція між внутрішніми заощадженнями і внутрішніми інвестиціями і тим самим спростовується теза прихильників глобалізаційного підходу, згідно з якою економічні агенти можуть вільно розміщувати свої заощадження на будь-якому ринку і залучати інвестиції з ринку будь-якої країни (при цьому внутрішні заощадження та інвестиції не повинні корелювати між собою). Друге обмеження відображає той факт, що інвестори з розвинених країн, як і раніше, воліють за краще вкладати кошти переважно у внутрішні активи [16, с.67; 17, с.12].

Враховуючи низький життєвий рівень більшої частини населення та ступінь розвитку фінансового ринку України, можна стверджувати, що ефективність і реальність фінансової діяльності держави значною мірою залежить від ступеня реалізації принципу ієрархічності мотиваційних чинників фінансової безпеки національних суб'єктів господарювання, а саме: формування стратегії розвитку інвестиційної активності домогосподарств, бізнесу та держави; бюджетна підтримка повинна стати мотиваційною основою для залучення приватних інвестицій з метою створення конкурентного середовища, досягнення високого рівня життя, стійкості національної грошової одиниці; забезпечення вимоги відтворюваності ресурсів у результаті використання регулюючого потенціалу системи прибуткового оподаткування; запровадження системи стратегічного фінансового планування; створення неоподатковуваних фінансових резервів інвестиційного призначення для платників податку на прибуток (можливість створення неоподаткованих фінансових резервів інвестиційного призначення на сучасному етапі передбачена для платників податку на прибуток в Австрії, Бельгії, Греції, Іспанії, Люксембурзі, Нідерландах, Португалії, Франції, Фінляндії та Швеції) [17, с.41]; стимулювання суб'єктів господарювання до реінвестування прибутку; запровадження похідних фінансових інструментів, базовими активами для яких є валюта та цінні папери, а також розробка процедур і механізмів їх обігу та використання на світовому фінансовому ринку.

Фінансова діяльність держави в умовах глобального економічного розвитку стає основною ланкою функціонування національних економічних систем. Цьому сприятиме подальший розвиток банківської системи, головними напрямками якого є підвищення рівня концентрації банківського капіталу на основі капіталізації банків, якості та конкурентоспроможності банківських послуг, запровадження в банківській системі міжнародних стандартів корпоративного управління. Тому діагностика рівня економічної безпеки суб'єктів господарювання має бути не тільки інструментом визначення здатності до відтворення, а й індикатором характеру та глибини кризи, визначення характеру й напрямів рівня економічної безпеки в різні періоди часу. Проте доцільно дослідити умови формування тактичної та стратегічної безпеки суб'єктів господарювання, враховуючи циклічність глобального економічного розвитку.

Список використаних джерел:

1. Омельчук С. Теоретичні підвалини кредитного фінансування державних потреб / С. Омельчук // Економіст. – 2007. – № 4. – С. 25 – 29.
2. Калач Г. Вплив фінансової глобалізації на фондовий ринок України / Г. Калач // Фінанси України. – 2009. – № 1. – С. 115 – 121.
3. Аристотель. Етика. Політика. Риторика. Поетика. Категорії: Пер. с греч. / Аристотель. – Минск: Литература, 1998. – 1392 с.
4. Энциклопедический словарь. – 2-е изд., перераб. и доп. / Гл. ред. А.М Прохоров. – М. : БРЭ, 1997. – 1456 с.
5. Гегель Г. Энциклопедия философских наук (1817): В 3-х т. – М. : Мысль, 1975. – Т. 2 Философия природы. – 695 с.
6. Джонсон Р. Системы и руководство: Теория систем и руководство системами / Р. Джонсон, Ф. Каст, Д. Розенцвейг : Пер. с англ. – 2-е изд., доп. – М.: Сов. Радто, 1971. – 648 с.
7. Берталафни Л. Общая теория систем – обзор проблем и результатов / Л. Берталафни // Системные исследования. Методологические проблемы: Ежегодник. – М. : Наука, 1969. – С. 30-64.
8. Сыроежин И. Очерки теории производственных организаций / И. Сыроежин. – М. : Экономика, 1970. – 247 с.
9. Николис Г. Динамика иерархических систем. Эволюционное представление: Пер. с англ. / Г. Николис– М. : Мир, 1989. – 486 с.
10. Касти Дж. Большие системы. Связность, сложность и катастрофы: Пер. с англ. / Дж. Касти. – М. : Мир, 1982. – 216 с.
11. Месарович М. Теория иерархических многоуровневых систем: Пер. с англ. / М. Месарович, Д. Мако, И. Такахаара. – М. : Мир, 1973. – 344 с.
12. Хакимов Э. Иерархия и моделирование систем (философский и естественнонаучный анализ) / Э. Хакимов // Иерархия и моделирование систем (философский и естественнонаучный анализ): Межвуз. сб. науч. тр. – Казань: КГПИ, 1989. – С. 6 – 62.
13. Уманців Ю. Глобальні фінансові виклики: світовий досвід та українські реалії / Ю. Уманців // Фінанси України. – 2008. – № 1. – С. 73 – 85.
14. Захарченко В. Про ієрархію та гетерархію промислових територіальних систем / В. Захарченко // Регіональні перспективи. Науково – практичний журнал. – 2002. – № 6. – С. 33 – 35.
15. Уманців Ю. Модифікація світової фінансової системи в умовах новітніх викликів / Ю. Уманців // Вісник Національного банку України. – 2010. - № 4. – С. 36 – 40.
16. Головін М. Вплив фінансової глобалізації на грошово-кредитну політику: теоретичні аспекти і реакція на фінансові кризи / М. Головін // Економіка України . – 2008. – № 2. – С. 67 – 78.
17. World Investment Report 2006. FDI from Developing and Transition Economies: Implications for Development. (UNCTAD). New York-Geneva, 2006. – 340 p.
18. Зятковський В. Неоподатковувані резервні фонди інвестиційного призначення в системі прибуткового оподаткування юридичних осіб / В. Зятковський // Фінанси України. – 2008. – № 4 – С. 38 – 44.